

Кирильчук І.В. Особливості формування ціннісної сфери студентів, які постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 12 (37). - К., 2006. - 231 с. - С. 59-64.

59

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Чорнобильська катастрофа породила значні зміни у всіх сферах життєдіяльності населення заражених регіонів. Звернення представників різних галузей науки до оцінки наслідків аварії на ЧАЕС і захисних заходів по їх подоланню також справило значний вплив на суспільну свідомість, в деяких випадках викликавши недовіру і негативне ставлення населення до різних проектів [1].

У Міжнародному Чорнобильському проекті «Оцінка радіологічних наслідків і захисних заходів» вказується на значні, не обумовлені радіацією, порушення здоров'я у жителів як обстежених забруднених, так і обстежених контрольних населених пунктів. Відмічено, що аварія спричинила за собою значні негативні психологічні наслідки, які виражаються в підвищеному відчутті тривоги і виникненні стресу через постійне відчуття сильної невизначеності, вони посилювалися соціально-економічними, політичними змінами, що відбувалися в країні [2].

Залежно від реагування на Чорнобильську трагедію кожна людина відповідним чином визначає для себе вибір цілей, формує систему ціннісних орієнтацій, суб'єктивних переваг, стратегій проектування особистого життя [3]. Чорнобильська катастрофа має свої конкретні особливості відображення у свідомості кожної людини, може деформувати поведінку та діяльність суб'єкта і вимагати конкретних заходів «психологічної дезактивації».

Досить актуальним є вивчення впливу Чорнобильської аварії на фізичний та психічний стан населення України. Досить цікавим питанням

є вивчення особливостей формування цінностей студентів в умовах постчорнобильської аварії.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблему цінностей та ціннісних орієнтацій у філософії, соціології та соціальній психології вивчали А.Г.Асмолов, В.О.Дробницький, М.Х.Тітма, В.А.Ядов та інші. Їх дослідження спрямовані в основному на виявлення закономірностей присвоєння суспільних цінностей людиною. Було зазначено, що ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості. У роботах О.Л. Музики вивчається питання ціннісної свідомості, де система ціннісних орієнтацій розглядається як змістова сторона спрямованості особистості, що виражає внутрішню основу її ставлення до дійсності [4]. Велике значення у формуванні цінностей особистості мають характер оточення (сім'я, школа, друзів), яке несе інформацію, моделює її у певну поведінку, пояснює та оцінює на прикладі власних норм, а також віковий період, який має свої особливості світосприймання та усвідомлення життєвих ситуацій. Саме в підлітковому віці починає встановлюватися певне коло інтересів, яке поступово набуває стійкості [8]. Це коло інтересів є психологічною базою ціннісних орієнтацій підлітка. Розвивається інтерес до психологічних переживань інших людей і до своїх власних. Цінності, за твердженням С.Л.Рубінштейна, набувають особистісного змісту, реалізуються і здійснюють мотиваційний вплив на усвідомлення та поведінку лише тоді, коли вони глибоко усвідомлюються і сприймаються особистістю. [5; 368].

Подія нашого життя мають своєрідні особливості та значимість, свій специфічний характер і силу впливу на формування ціннісного сприймання та оцінки ситуації (життєвого циклу). Розуміння цінностей людського життя з віком змінюється, і ця зміна відбувається в результаті

пережитої ситуації (події), набуття певного життєвого досвіду. Проблемам вивчення життєвих трагедій присвячені роботи Ю. Александровського (соціально-стресові розлади), О.Асмолова (психологія катастроф), К.Бурмистрової (психологічні наслідки надзвичайних ситуацій та катастроф), Г.Крайга (ситуації життєвих криз), Е.Ліндемманна (аналіз гострого горя), Г.Сельє (стресові ситуації), Т.Титаренко (життєві кризи особистості). Значне місце серед цих робіт відводять і темі Чорнобильської катастрофи. Проблеми психологічної реабілітації людей, потерпілих в наслідок аварії на Чорнобильській АЕС вивчали вітчизняні психологи (В.Г. Бар'яхтар, В.О.Моляко, В.О. Скребець, М.-Л.А. Чепа та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Проблема спонукає до формування нового мислення, так званого післячорнобильського мислення, та нового світосприймання. Відбувся умовний поділ людей на ліквідаторів та потерпілих, відбулась переоцінка цінностей, поглядів на життя. Формування ціннісної системи в різних вікових групах набуло дещо специфічного характеру. Все це безумовно потребує глибокого психологічного осмислення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у вивченні ціннісної сфери студентів, які постраждали від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; у встановленні факторів, які слугували виробленню нової групи цінностей; у дослідженні особливостей взаємостосунків осіб, яким надано статус «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи», з особами, яким такого статусу не надано.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було проведено дослідження, яке мало на меті виявлення особливостей ціннісної сфери та умов формування ціннісних орієнтацій людей, які народилися безпосередньо в період Чорнобильської катастрофи. Вибірку склали студенти соціально-психологічного факультету 1985-1986 року народження, частина яких проживає у зоні радіаційного забруднення, решта – проживають у незабрудненій зоні. Дослідження включало кілька

етапів: І етап – проведення дослідження за методикою М.Рокича. ІІ етап – проведення бесіди, спрямованої на виявлення у досліджуваних ставлення до факту Чорнобильської атомної катастрофи (ЧАК) та її наслідків, ставлення до осіб, що мають статус «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи». У ході бесіди ставилися такі ключові питання:

1. Які емоції (асоціації) викликає у Вас інформація про Чорнобильську катастрофу?
2. Що найбільше пригадується зі шкільних років про аварію на Чорнобильській АЕС?
3. Які заходи і коли проводилися у ваших школах на тему «Чорнобильська катастрофа»? Чи брали Ви в них участь?
4. Пригадайте, будь ласка, ті події Вашого життя, які якимось чином пов'язані з Чорнобильською трагедією.
5. Які люди з вашого оточення були безпосередньо причетними до цих життєвих подій?
6. Чи пов'язуєте Ви свої цінності, життєві пріоритети з тими подіями та людьми, які пов'язані безпосередньо між собою?
7. На якому етапі навчання (у початкових, середніх чи старших класах) Ви стали краще усвідомлювати наслідки аварії на ЧАЕС?

61

8. Як сприймали Ви ті Чорнобильські програми/проекти, які були введені на допомогу населенню, що постраждало від наслідків аварії на ЧАЕС?
9. Що для Вас мало більше значення і вплив на формування ставлення та власних оцінок щодо Чорнобильської трагедії? (школа, батьки, джерела масової інформації, тощо)?

У результаті аналізу відповідей було виявлено, що, у студентів поняття «Чорнобиль» асоціюється зі словами *горе, біль, гіркота, радіація*,

невидима смерть, сльози, відчуження, пустир. При цьому виникають емоції *скорботи, розпачу, тривоги, печалі, смутку.* Це говорить про характер переживань, пов'язаних з чорнобильською трагедією. Засвоєння інформації про події на ЧАЕС 1986 року породило у свідомості досліджуваних відчуття масштабів катастрофи та її наслідків, переоцінку пріоритетів, хвилювання з здоров'я і безпечне майбутнє (як власне, так і майбутнього покоління).

Якщо говорити про спогади, то вони нечіткі, розмиті (особливо ті, які стосувалися періоду молодшого шкільного віку). Близько 5 % опитуваних на момент аварії за ініціативою батьків були евакуйовані з місця постійного проживання на 4-5 років. Лише починаючи з 4-5 класу в їх пам'яті з'являється окрема інформація про події, пов'язані з аварією на Чорнобильській АЕС. У школах проводилися заходи, присвячені цій тематиці («Свято квітів», «Малюнок на асфальті», «10-річчя Чорнобильській трагедії» тощо), в яких безпосередньо беруть участь наші досліджувані. Усвідомлення та переосмислення наслідків аварії підсилювалося вже в старших класах, коли засоби масової інформації наповнені достатнім матеріалом про саму аварію, про її наслідки; про заходи, яких було вжито для допомоги населенню, що постраждало в наслідок катастрофи на ЧАЕС. Власна участь у проектах («Діти Чорнобиля» спілкування з сім'ями ліквідаторів, літературні конкурси на тему «Чорнобиль», літературні конкурси на тему «Чорнобиль», спілкування з сім'ями ліквідаторів) сприяла глибшому усвідомленню тих подій. А це стало підставою для формування нового світогляду та переоцінки цінностей особистості.

Узагальнені дані, отримані в ході бесіди, представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Ретроспективний аналіз особливостей формування ціннісної сфери студентів, які постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС

Подія	Особа,	Ціннісні конструкти
-------	--------	---------------------

	безпосередньо причетна до події	
<i>Евакуація за межі області</i>	Батьки	турбота безпека батьківська любов
	Бабуся , дідусь	мир життєвий досвід терпимість
<i>Табір відпочинку</i>	Вихователь	життєрадісність здоров'я активне життя
	Нова подруга	дружба відвертість щирість

62

<i>Документальний фільм про Чорнобиль</i>	Автор кінопроекту	екологічна ситуація правдивість беззахисність
<i>Участь у конкурсах в школі на тему Чорнобильська трагедія; • Перший мій вірш • Малюнок на асфальті</i>	Вчитель	повага розуміння стану інших вихованість
	Автор твору	самовираження сміливість згуртованість
	Я	впевненість в собі
<i>Зустріч з сім'ями ліквідаторів</i>	Сім'я	турбота про щастя інших сила волі (духу)
<i>Екскурсія до Народичів</i>	Екскурсовод (інформація)	скорбота тривога
	Мешканці	відповідальність
<i>Пільги</i>	Особи, що їх надавали	захист взаємодопомога
	Однокласники, що їх отримували	несправедливість нерівноправність

Велике значення у формуванні свідомого ставлення до трагічної ситуації мало інтерпретування цього факту в сім'ях. Стан тривоги, занепокоєння, відчуття небезпеки та беззахисності, які переживали в родинях, передавалися досліджуваним. Вони пригадують, що свої повсякденні проблеми вирішували спорадично, бо лише порівняно невеликій частині була надана допомога ззовні.

Особам, що зазнали впливу радіоактивного опромінення, надавався статус «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи». Слід відмітити, що наданий статус по-різному впливав на свідомість молоді. Так за матеріалами бесіди, досліджувані, що мали такий статус, використовували його на задоволення власних потреб (оздоровлення, вибір та здобуття власної професії тощо). А серед тих студентів, які не мали такої можливості, проявлялися настрої обурення, заздрості. Вони втішали себе фактом «власної повноцінності» та «гаранта самозабезпечення».

проілюструємо цей момент на прикладі діалогу матері і дочки (зі спогадів Дарини Ж.). у спілкуванні з матір'ю спостерігалися мотиви заздрості з приводу того, що дівчина не мала щорічної допомоги від держави (шкільне приладдя, вітамінізованих добавок, поїздок до таборів відпочинку), яку мала її однокласниця. На що мати їй відповіла: «Дякуй Господу за те, що ти здорова і повноцінна. А все це ти будеш мати і власними силами». така розмова може посіяти і впевненість у своїх силах, і, з іншого боку, неадекватне ставлення до людей, яким надавалася допомога від держави.

Рефлексія людиною власних переживань з приводу знань, діяльності і міжособових стосунків дуже індивідуальна за своєю природою і призводить до різних змін у ціннісній свідомості різних людей під впливом одних і тих самих подій. Взаємовідносини людей, нерівноправних у статусах за наслідками Чорнобильської катастрофи, створювали своєрідну атмосферу непорозуміння. У осіб, яким не був наданий статус «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи», ці непорозуміння виникали з питань соціального захисту та справедливості; у осіб, яким такий статус надано, проявлялися синдроми жертви та сталого соціального виключення (безініціативність, патерналізм, вимоги «вічної ренти від держави»).

Узагальнення результатів дослідження за методикою М.Рокича показують, що домінуючими цінностями є: любов, впевненість в собі (внутрішня гармонія), здоров'я (фізичне і психічне); наявність хороших і

вірних друзів; свобода (незалежність в думках і вчинках); незалежність (здатність діяти самостійно); освіта (широта знань); чесність (правдивість, щирість); життєрадісність (відчуття гумору).

Цікавим є те, що студенти, які проживають у «чистій зоні», доповнили до запропонованого списку цінностей власні конструкти це – захист та справедливість. Можливо цим можна пояснити той факт, що у групу менш значущих цінностей ці студенти виділили чуйність (дбайливість), ефективність та порядок в справах (працьовитість), старанність (дисциплінованість), високі домагання, матеріально забезпечене життя, життєва мудрість, щастя, відсутність обов'язків.

Стресогенною ситуацією для обох груп досліджуваних є стан їх здоров'я та соціально-економічна ситуація.

При зіставленні результатів методики М.Рокича та бесіди можна зробити висновки про спів падання домінуючих ціннісних конструктів (ЦК) досліджуваних, а також про особливості їх формування (інтеграція ЦК з подіями та особами, які причетні до даних життєвих подій).

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах Житомирської області спільно проживають, навчаються і спілкуються студенти, які мають статус «Потерпілий від Чорнобильської катастрофи», і студенти, які такого статусу не мають. Саме усвідомлення цього факту та наслідків Чорнобильської катастрофи значною мірою вплинуло на формування ціннісної сфери студентів, які народилися в період початку чорнобильської ери, і сприяло моделюванню певної поведінки й ставлення до своїх ровесників. Загальна динаміка взаємовідносин з ровесниками характеризує перехід від переважно деструктивного характеру стосунків у молодшому та середньому шкільному віці до переважно конструктивного у підлітковому та юнацькому віці.

Для досліджуваних ця трагедія набула особистісного змісту в результаті усвідомлення й оцінки тих подій та людей, які безпосередньо

були причетні до Чорнобильської катастрофи. Знайомство та спілкування з членами сімей ліквідаторів, участь в тематичних заходах, вивчення інформації про чорнобильські події 1986 року (документальні хронічки, екскурсії) формувало у свідомості студентів нові групи ціннісних конструктів (турбота про щастя інших, розуміння стану інших, здоров'я, взаємодопомога, захист, відповідальність, згуртованість, дружба та ін..)

Студентська молодь на сьогоднішній день живе турботами про своє здоров'я, про навчання та дозвілля, про майбутню роботу - тобто «простими радощами буття» життя, яке розраховане на нормальну перспективу. Їхнє розуміння життя супроводжується власним прагненням до збагачення і розвитку свого духовного світу, творчої діяльності, прагненням до самовдосконалення. Разом з цим помітна тенденція до розуміння і оцінки тих соціальних (життєвих) моментів, які можуть внести і вносять певні зміни у ціннісну сферу особистості.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у проведенні емпіричних досліджень, які б показали особливості формування цінностей навчальної діяльності студентів, які постраждали від наслідків аварії на ЧАЕС.

Література

1. *Александровский Ю.А.* Социально-стрессовые расстройства у пострадавших после аварии на Чернобыльской АЭС // Отдаленные медицинские последствия Чернобыльской катастрофы: 2-я международная конференция. – Киев, 1998. – 434 с.

64

2. *Международный чернобыльский проект.* Оценка радиологических последствий и защитных мер. – М.: Артмтехиздат, 1991. – 95с.
3. *Моляко В.О.* Психологічні наслідки чорнобильської катастрофи // Безпека життєдіяльності. – 2006. - №3. – С. 26-29.

4. *Музика О.Л.* Суб'єктно-ціннісний аналіз особистісного росту // Актуальні проблеми психології. Зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С.Д. – Т.7. – Вип.5. – Ч.2. – К.: Міленіум, 2005. – С. 64-71.
5. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии.- М.:Педагогика, 1976. – 416 с.
6. *Чепя М.-Л.А.* Моніторинг психічних порушень, спричинених радіацією. Науково-методичний посібник. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 1998. – 140 с.
7. *Чорнобильська катастрофа* / Гол.ред.акад, НАНУ В.Г. Бар'яхтар. – К.: Наукова думка, 1996. – 559с.
8. *Якобсон С.Г.* Психологические проблемы этического развития детей - М.,1984

В статье представлены результаты исследования особенностей ценностной сферы и условий формирования ценностных ориентаций студентов, которые пострадали от последствий аварии на ЧАЭС.

Статтю подано до друку 15.05.2006.